

TEUTA ÇOKU

**FJALËT LIDHËSE NË VEPRËN ÇETA E PROFETËVE TË
BOGDANIT**

Abstrakt

Studimi i llojeve të fjalive në veprën *Çeta e profetëve* të Bogdanit është i lidhur me studimin e mjeteve lidhëse të këtyre fjalive. Në vepër rezultojnë të përdorura larmi mjetesh lidhëse, lidhëza dhe fjalë lidhëse. Fjalët lidhëse kanë një rol tipik në strukturën e periudhës. Ato janë një mjet i rëndësishëm i lidhjes mes fjalive të periudhës.

Në vepër rezultojnë të përdorura një shumësi fjalësh lidhëse, të cilat i grupojmë: 1. përemra lidhorë 2. ndajfolje lidhore, 3. përemra pyetës 4. ndajfolje pyetëse 5. përemra të pacaktuar. Në vepër disa prej këtyre fjalëve lidhëse përdoren me forma të ndryshme pasi janë fjalë të ndryshueshme të ligjëratës, përemrat pyetës dhe lidhorë, dhe disa nuk e ndryshojnë formën e tyre, siç janë ndajfoljet. Fjalët lidhëse të përdorura në veprën e Bogdanit janë: *kush, sa, qish, gjithë qish, gjithë qi, gjithë sa, përse, ku, kur, qi, i silli, si*.

Përemrat dhe ndajfoljet lidhore kanë funksion të dyfishtë: kryejnë funksionin lidhës në periudhë ashtu sikurse edhe lidhëzat, dhe njëkohësisht janë gjymtyrë të fjalive të varura ku bëjnë pjesë. Fjalët lidhëse përdoren në disa lloje fjalish të nënrenditura: kryefjalore, kundrinore, kallëzuesore dhe përcaktore. Topika e fjalëve lidhëse është në krye të fjalisë së nënrenditur. Topika e tyre përcaktohet nga semantika sintaksore e frazës. Bogdani përdor në veprën e tij fjalët lidhëse të shoqëruara edhe me lidhësen *që, se*. Ky shoqërim i fjalës lidhëse më lidhëzën përkatëse që përbën një prirje në gramatikat e sotme, i paska fillimet më të hershme.

Fjalë çelës: *fjalë lidhëse, përemër, ndajfolje, funksion*.

Studimi i llojeve të fjalive në veprën *Çeta e profetëve* të Bogdanit është i lidhur me studimin e mjeteve lidhëse të këtyre fjalive. Në vepër rezultojnë të përdorura larmi mjetesh lidhëse, lidhëza dhe fjalë lidhëse. Fjalët lidhëse kanë një rol tipik në strukturën e periudhës. Ato janë një mjet i rëndësishëm i lidhjes mes fjalive të periudhës. Fjalët lidhëse përdoren në fjalinë e varur, e ashtuquajtura lidhje përmendëse, duke luajtur funksion të dyfishtë: kryejnë funksionin lidhës në periudhë, dhe njëkohësisht janë gjymtyrë të fjalive të varura ku ndodhen, ndryshe nga lidhëzat¹.

¹ *Gramatikë e gjuhës shqipe* II, ASHSH, Tiranë, 1997, f. 427.

Në vepër rezultojnë të përdorura një shumësi fjalësh lidhëse, të cilat i grupojmë:

1. Përemra dhe ndajfolje lidhore
2. përemra, ndajfolje dhe pjesëza pyetëse
3. përemra të pacaktuar.

1. Fjalët lidhëse, përemrat dhe ndajfoljet lidhore janë një mjet shumë i rëndësishëm i lidhjes midis fjalive të periudhës. Ato kanë funksion përmendës dhe konkretizohen nga pikëpamja e brendisë leksikore vetëm brenda periudhës².

1.1 Përemrat lidhorë, si fjalë lidhëse, përdoren për të lidhur fjalitë me nënrenditje përcaktore. Në veprën e Bogdanit gjejmë përdorim këto përemra lidhorë:

➤ **Që**, ky përemër shfaqet me trajtën *qi* dhe del me formë të pandryshueshme, pasi nuk ka trajta të veçanta për gjininë, numrin dhe rasën. Denduria e përdorimit të këtij përemri në vepër është e lartë, sa që përdoret disa herë brenda një periudhe, duke krijuar kështu raporte parataktike mes pjesëve:

Sa të mërzitunë e mëni ka Zotynë përmbi këtë mpkat të magjivet, / *qi të pafetë mbanë për shejtëni e nder të madhe*, / kallëzohetë ndë lib. me këto fjalë: / O sa i mirë e i amblë ashtë Zot shpirti yt ndë gjithë punët, / përse ata plejt e parë, / *qi patnë gjëllijtunë mbë dhet*, / *të sillëvet u pate marrë mëni*, / përse vepruekëshinë kafshë fort të këqia me mëngji, gjakësit e bijet vetë, të pamëshërier, / *qi hanjinë përmbrendësat e nierëzet, e përpisit e gjakut tyne*. (f. 4, shk. 1, ligj. 1, pj. 1)

➤ Përemri lidhor **i cili, e cila** është funksionalisht i njëjtë me përemrin *që*, por shfaqet me trajta të ndryshme me anë të të cilave shpreh lidhjen e tij. Përemri lidhor i cili, e cila ka në periudhë lidhje sintaksore të dyfishtë: për nga numri dhe gjinia lidhet me emrin paraprijës të fjalisë kryesore, kurse rasia e tij përcaktohet nga roli sintaksor që luan në fjalinë e varur, në togfjalëshin ku bën pjesë³. Ky përemër përdoret në rasia të ndryshme, i shoqëruar ose jo me parafjalë të rasave përkatëse, duke treguar kështu disa forma të vjetra të përdorimit të tij:

- rasë emërore: e me të madh dëshir tue kujtuem nje Engjelli Gabriel hini ndëpr atë balkue *i silli sod këtë ditë duketë ndë S.Shtëpi të Lurisë kundruell shejtësë votër* (f. 12, shk. I, ligj. 3, pj. II)

tue përvum krahët e mendsë e shqisesë sanë fjalëvet tinaj / *të sijatë kurraj palëvi e rrenë nukë kanë*. (f. 6, shk. 1, ligj. 1, pj. 1)

² Gramatikë e gjuhës shqipe II, ASHSH, Tiranë, 1997, f. 427.

³ Gramatikë e gjuhës shqipe II, ASHSH, Tiranë, 1997, f. 427.

- rasë dhanore: e ke me lem një bir, *t'sillt ke me i vum emënitë Jezus*. (f. 13, shk. I, ligj. 3, pj. II)

- rasë kallëzore: kishte një bir *të sillinë doj mirë përmbi gjithë kafshë të kësaj jete* (fq. 3, shk. I, ligj. I, pj. 1)

Ndërsa për gjininë femërore del me trajtën *të sijënë*: Këta shejt të gjëllitunë pat me vetëhe një të madhe urti të Parrisit, / *të sijënë Shëlbuesi ynë zdripunë n'qiellshit predikonte gjithëve*. (f. 44, shk. 1, ligj. 9, pj. 2)

Në këtë rasë ky përemër shoqërohet me parafjalë të ndryshme: *ndë të sijët, ndëpër të sijët, mbë të sillët, me të sijët*. I shoqëruar me të njëjtën parafjalë, *për*, del në forma të ndryshme: *për të sillt, për të sijët*.

jo përse pa Engjëlinë, *me të sijët përditë flitke...* (f. 13, shk. I, ligj. 3, pj. II)

- rasë rrjedhore: tue u përtham ato avulla të këqia, / *së sillashit rrjedhënë gjithë mpkatetë* (f. 39, shk. 1, ligj. 8, pj. 2)

1.2 Ndajfoljet lidhore përdoren si fjalë lidhëse në periudhat me nënrenditje përcaktore. Ato janë fjalë të pandryshueshme dhe lidhin vetëm me anën e kuptimit. Në vepër gjejmë përdorim këto ndajfolje:

➤ **Ku**, është ndajfolje vendi që kur përdoret si fjalë lidhëse, mund të ketë si paraprijës një emër ose grup emëror, p.sh.:

hinë nd atë vend të vobek, / *ku po i prit e lumeja Virgjinë, tue dijtunë ajo mirëfilli* / sa po sillej ndëpër dhet. (f. 28, shk. 1, ligj. 6, pj. 2)

Ndaj gjyket 'e Eliopolit / *ku gjëllijti e lumeja Virgjinë me Jezu Krishnë ndë Misirt*, / ashtë një kopështë / *ku rrjedh bagmi, ndë të sillt kopështë del një gurrë*, / aty thonë / se e lumeja Virgjinë shumë herë pat lam Jezu Krishnë kërthi, ashtu ende petëkazit e tinaj të vobeka. (f. 31, shk. 1, ligj. 6, pj. 2)

➤ **Kahë**, është një tjetër ndajfolje lidhore e përdorur në vepër dhe që tregon vend. Kjo ndajfolje përmendet edhe te gramatika e J. Rrotës, ndërsa në gramatikat e sotme nuk gjen përdorim.

...e i S. Jozefi kthej asaj udhe / *kahë kishinë zakon burratë*. (f. 33, shk. 1, ligj. 7, pj. 2)

➤ **Kur**, si ndajfolje lidhore ka si paraprijës emra me kuptim leksikor të një fragmenti kohor, si *ditë, natë*⁴.

Këtu venë tue vum roe dotorëtë, / se jashtë së mbramejet ditë / *kur kje gjetunë ndër dotorët, tue i pëvetunë e tue i ndëgiuem të ndër dymit e tyne*, / të paratë ditë ende ditënë rrij ndë kishë ndë uratë (f. 33, shk. 1, ligj. 7, pj. 2)

Është për t'u vënë në dukje se Bogdani parapëlqen përdorimin paralel të dy ndërtimeve, me ndajfolje *kur*, por edhe me përemrin *qi*, të përdorur pas të njëjtës paraprijës, duke zëvendësuar kështu ndajfoljen kohore, p.sh.:

⁴ Gramatikë e gjuhës shqipe II, ASHSH, Tiranë, 1997, f. 527.

Aso diteje / *qi leu Jezu Krishti* / zu fill me rrjedhunë voj mb'Romë, aqa shumë per një javë ungji, / sa e mbërrini ndë lynt / *qi i thojnë Tevere*. (f. 22, shk. 1, ligj. 4, pj. 2)

➤ **Si** përdoret si ndajfolje lidhore vetëm pranë emrit mënyrë⁵, por në vepër ndeshet pas emrave të tjerë. Këto raste M. Domi i pranon si ndajfolje lidhore kur zëvendësohen me një përemër lidhor të shoqëruar me parafjalë⁶. ...tue kënduem Lavd t'naltit Hyj, e mbë dhet paq nierëzit, me të mirë vollëndet, tue dhanë një shenj / *si kishinë për të gjetunë e për ta njofunë*. (f. 21, shk. 1, ligj. 4, pj. 2)

2. Në vepër rezultojnë të përdorura si fjalë lidhëse edhe përemrat dhe ndajfoljet pyetëse që ndeshen te periudhat me nënrenditje ffilluese, kryefjalore, kundrinore.

2.1 Përemrat pyetës të përdorur në vepër janë:

➤ **Kush**, si fjalë lidhëse paraqitet vetëm me këtë formë, pra në rasë emërore. Ajo shërben për të lidhur pjesë të nënrenditur kryefjalore, si dhe kundrinore:

...*kush të mos gjegej*, të digjej ndë një furrë aqa të madhe, / sa flaka e sajnaj mbërrintë 49 kut nalt, / ndë të sijët bani me shtim Isaknë, Misaknë et Abdenago, / të sijtë kjenë shpëtuem prej Sinezot, tue kënduam: / *Bekoni gjithë vepërat e Tinezot Tenezonë*. (f. 3, shk. 1, ligj. 1, pj. 1)

➤ **Qish**, si fjalë lidhëse përdoret te fjalitë kryefjalore dhe kallëzuesore: *Qish ashtë zanë ndë ta*, / prej Shpirti Shent ashtë. (f. 16, shk. 1, ligj. 3, pj. 1)

Unë jam *aj qi jam*, e aj qi ashtë / dërgoj mue. (f. 1, shk. 1, ligj. 1, pj. 1)

Niegulla ashtë / *qish lanë retë mbas veti* / mbasi të ketë ram shi. (f. 37, shk. 1, ligj. 5, pj. 1)

Ky përemër përdoret edhe i shoqëruar me parafjalë dhe në këtë rast gjithë njësia predikative të cilën lidh, luan rolin e kundrinorit të zhdejtë me parafjalë, p.sh.:

Thotë Izaia / *se pa Hyjn e madh të qiellit* / se po rrij mbë një seli fort të naltë / e me *qish kish ndënë vetëve* / mbushke kishënë. (f. 12-13, shk. 1, ligj. 3, pj. 1)

➤ **Sa**, si fjalë lidhëse shfaqet e shoqëruar ose jo me parafjalë, si dhe e përsëritur brenda një periudhe duke krijuar raporte parataktike mes pjesëve.

Nukë mundetë me u kallëzuem / *me sa të dëlirë, mbarshtim e urtshim ato shërbëtyrë të shtëpisë banke ajo fëmijë* (f. 36, shk. 1, ligj. 7, pj. 2)

Le ta dijë nieri / *sa pëlqen Tinezot vobëzia*, / e *sa janë të verbëtë ata* / qi ndjekënë bëgatinë e madhështinë e kësaj jete, tue na ngushëlluem mbë këtë

⁵ Gramatikë e gjuhës shqipe II, ASHSH, Tiranë, 1997, f. 527.

⁶ M. Domi, Gramatikë e gjuhës shqipe, II, Tiranë, 1957, f. 163.

mëndyrë Zoti ynë Jezu Krishti gjithë të vobeqitë e të përvutitë. (f. 21, shk. 1, ligj. 4 pj. 2)

2.2 Në vepër rezultojnë të përdorura edhe ndajfoljet pyetëse si fjalë lidhëse. Ata përdoren te fjalitë kryefjalore dhe kundrinore, kryesisht kur janë pyetëse të zhdrejta. Si fjalë lidhëse përdoren këto ndajfolje:

➤ **Kur:** Posikur me thanë / *kur nieri soditetë ndë pasqyrë* / për të vërtetë len ndë ta shembëlltyrën e vet; / e me u soditunë pa mënguem kurraj, / ashtu ende pa mënguem kurraj kish me lem shembëlltyra. (f. 8, shk. 1, ligj. 2, pj. 1)

➤ **Si,** e përdorur si fjalë lidhëse, nuk tregon mënyrën e veprimit, por është e ngjashme

me lidhëzën **se**, sidomos kur ka të bëjë me folje që tregojnë ligjërim ose perceptim shqisor⁷.

Si munë jetë këjo punë, / ende arrësyeja na e mpson. (f. 7, shk. 1, ligj. 2, pj. 1)

➤ **Ku,** ndajfolje vendi që luan rolin e një mjeti lidhës duke u përdorur në fjali kundrinore me pyetje të zhdrejta:

Atëherë regjënijtë hinë me pëvetunë, / *ku ishte aj regj i ri* / qi ishte lem, tue thanë/ përse kemi pam yll e tinaj prej së dalit / e jemi ardhunë me adhëruem. (f. 28, shk. 1, ligj. 6 pj. 2)

Kjo ndajfolje e përdorur si fjalë lidhëse, shfaqet e shoqëruar edhe me lidhëzën fthilluese se:

E tue mos dijtunë / *se ku ish,* / bani atë kuvend për mixyrë e të pandonji të dhimptunë me dvjerrë gjithë kërthijtë / qi ishinë aso kohe lem, / e kështu bani (fq. 29, shk. 1, ligj. 6 pj. 2)

➤ **Përse:** Ma përse mundetë mejaft mirë me marrë vesht / *përse jevrejtë pleq kanë vum përpara gjithë kreatyrëshit ndë Tenëzonë shumë kafshë* / qi janë / e gjithë i kanë ani shtërguem e mbledh ndë tri kafshë. (f. 17-8, shk. 1, ligj. 3, pj. 1) (mungon lidh. se)

➤ Si fjalë lidhëse përdoret edhe pjesëza pyetëse **a**, e përdorur para mënyrës lidhore,

p.sh.: Aty Apostujitë tue u dhimptunë iu lutnë Krishtit / *a ta ngushëllonte...* (f. 69, shk. II, ligj 4, pj. 2)

Kjo pjesëz luan rolin e një fjale lidhëse edhe te fjalitë kundrinore me pyetje të zhdrejta, p.sh.:

A e mbani ende mend, / thoj Jezu Krishti, / mixyrën e fortë: / si dvuer Herodi djelzit e Betlemit, tue besuem / se ndër ta kish për të vram Mesinë Krisht lem. (f. 35, shk. 1, ligj. 7, pj. 2)

Këto fjalë lidhëse, përemra a ndajfolje pyetëse të cilat shënojnë fillimin e fjalisë së nënrenditur, sipas M. Totonit nuk mund të jenë mjete lidhëse, sepse

⁷ Gramatikë e gjuhës shqipe II, ASHSH, Tiranë, 1997, f. 517.

nuk kanë kuptim anaforik dhe nuk realizojnë lidhje anaforike. Këto lloj fjalish bashkohen me lidhëzën **se** ose me formantin zero të saj⁸.

3. Një grup më vete të fjalëve lidhëse përbëjnë përemrat e pacaktuar. Përdoren shpesh përemrat:

➤ **Gjithë sa** ndeshet te fjalitë kryefjalore, duke përcaktuar kështu edhe topikën e saj, me paravendosje, p.sh.:

Gjithë sa ka Ati / janë të mijatë. (f. 16, shk. 1, ligj. 3, pj. 1)

Por ka raste ku ndryshon topikën e fjalisë, duke u paravendosur, p.sh.:

Ma bukurë gjegjeshinë e mirrinë vesht tue mbajtunë mend me vepëruem ndë kohë të vet / *gjithë sa gojet shejte së tinaj ishte atyne mpsuem* (f. 44, shk. 1, ligj. 9, pj. 2)

Ky përemër ndeshet edhe i shoqëruar me parafjalë, p.sh.:

Djalli u vollëndue ndë çast tue folë e tue përgjegjunë / **për gjithë sa e pëvesinë.** (f. 3, shk. 1, ligj. 1, pj. 1)

➤ **Gjithë qish:** Të pestënë ditë tha Hyji: / të lenjë ujënash / *gjithë qish hiqetë rrëshqanë, / e gjithë qish flutëron.* (f. 35, shk. 1, ligj. 5, pj. 1)

➤ **Gjithë qi:** ...*gjithë qi lëkundetë ndënë qiell* / kish me mbetunë. (f. 27, shk. 1, ligj. 4, pj. 1)

Duhet vënë në dukje prirja për të shoqëruar fjalët lidhëse me lidhëzat fylluese që vihet re ne gramatikat e sotme, është një prirje që i ka fillimet më të hershme, pasi shfaqet ne veprën e Bogdanit, p.sh.:

me na bam me dijtunë / **se qish na duhetë neve parë gjithë kafshëvet për t u shëlbuem** (f. 38, shk. 1, ligj. 8, pj. 2)

Ma tue njoftunë i S. Gjo. / **se kush ish,** / i tha. / Si vjen o Zot ke unë me u pagëzue, / tue pasunë unë nevojë n'teje? (f. 38, shk. 1, ligj. 8, pj. 2)

Nga studimi i bërë për llojet e ndryshme të mjeteve lidhëse, u evidentua larmia e fjalëve lidhëse, përemrave dhe ndajfoljeve lidhore dhe pyetëse nga të cilat të parat luajnë një rol të dyfishtë si mjete lidhëse dhe si gjymtyrë fjalie. Disa nga këto fjalë lidhëse u shfaqën me trajta të ndryshme, sipas veçorive të tyre gramatikore, si përemri lidhor *i cili, e cila*, apo fjalët e tjera lidhëse që përdoren me formën e tyre të vjetër: *qi, qish, gjithë qish*. Ndërsa fjalët e tjera lidhëse ndeshen me ato trajta që përdoren edhe sot: *kush, ku, kur, sa* etj.

BIBLIOGRAFI

Gramatikë e gjuhës shqipe II (Sintaksa), Akademia e Shkenca e Shqipërisë, Tiranë, 1997.

Bogdani, Pjetër, *Cuneus Prophetarum*, Akademia e Shkencave, Tiranë, 2005, Botim kritik i A. Omari.

Dom, Mahir, *Gramatikë e gjuhës shqipe II*, Tiranë, 1957.

Totoni, Menella, *Fraza me nënrenditje*, Tiranë, 2000.

⁸ M. Totoni, *Fraza me nënrenditje*, Tiranë, 2000, f. 54.

**III. GJUHËSI E ZBATUAR,
SOCIOLINGUISTIKË, PSIKOLINGUISTIKË etj.**

